ISSN 2545 – 4439
ISSN 1857 - 923X

INTERNATIONAL JOURNAL

Institute of Knowledge Management

KNOWLEDGE

Vol. 34. 2.
Scientific Papers

EDUCATION

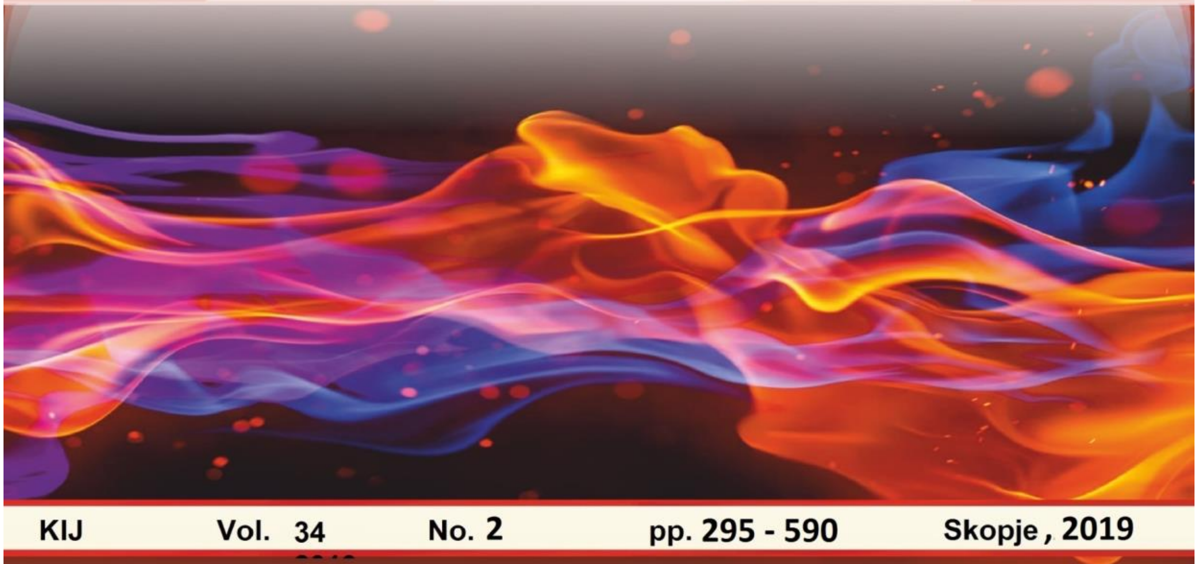

KIJ Vol. 34 No. 2 pp. 295 - 590 Skopje, 2019

KNOWLEDGE

INTERNATIONAL JOURNAL

SCIENTIFIC PAPERS
VOL. 34.2

Promoted in Kavala, Greece
2019

INSTITUTE OF KNOWLEDGE MANAGEMENT
SKOPJE

KNOWLEDGE

International Journal Scientific papers Vol. 34.2

ADVISORY BOARD

Vlado Kambovski PhD, Robert Dimitrovski PhD, Siniša Zarić PhD, Maria Kavdanska PhD, Venelin Terziev PhD, Mirjana Borota – Popovska PhD, Cezar Birzea PhD, Ljubomir Kekenovski PhD, Veselin Videv PhD, Ivo Zupanovic, PhD, Savo Ashtalkoski PhD, Zivota Radosavljević PhD, Laste Spasovski PhD, Mersad Mujevic PhD, Nonka Mateva PhD, Rositsa Chobanova PhD, Predrag Trajković PhD, Dzulijana Tomovska PhD, Nedzad Korajlić PhD, Nebojsha Pavlović PhD, Nikolina Ognenska PhD, Baki Koleci PhD, Lisen Bashkurti PhD, Trajce Dojcinovski PhD, Jana Merdzanova PhD, Zoran Srzentić PhD, Nikolai Sashkov Cankov PhD, Marija Kostic PhD

Print: GRAFOPROM – Bitola

Editor: IKM – Skopje

Editor in chief
Robert Dimitrovski, PhD

KNOWLEDGE - International Journal Scientific Papers Vol. 34.2

ISSN 1857-923X (for e-version)
ISSN 2545 – 4439 (for printed version)

INTERNATIONAL EDITORIAL BOARD

President: Academic, Prof. Vlado Kambovski PhD, Skopje (Macedonia)

Vice presidents:
Prof. Robert Dimitrovski PhD, Institute of Knowledge Management, Skopje (Macedonia)
Prof. Sinisa Zaric, PhD, Faculty of Economics, University of Belgrade, Belgrade (Serbia)
Prof. Venelin Terziev PhD, University of Rousse, Rousse (Bulgaria)
Prof. Mersad Mujevic PhD, Public Procurement Administration of Montenegro (Montenegro)
Prof. Tihomir Domazet PhD, President of the Croatian Institute for Finance and Accounting, Zagreb (Croatia)

Members:

- Prof. Aleksandar Korablev PhD, Dean, Faculty for economy and management, Saint Petrsburg State Forest Technical University, Saint Petrsburg (Russian Federation)
- Prof. Azra Adjajlic – Dedovic PhD, Faculty of criminology and security, Sarajevo (Bosnia & Herzegovina)
- Prof. Anita Trajkovska PhD, Rochester University (USA)
- Prof. Anka Trajkovska-Petkoska PhD, UKLO, Faculty of technology and technical sciences, Bitola (Macedonia)
- Prof. Alisabri Sabani PhD, Faculty of criminology and security, Sarajevo (Bosnia & Herzegovina)
- Prof. Ahmad Zakeri PhD, University of Wolverhampton, (United Kingdom)
- Prof. Ana Dzumalieva PhD, South-West University “Neofit Rilski”, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Aziz Pollozhani PhD, Rector, University Mother Teresa, Skopje (Macedonia)
- Prof. Branko Sotirov PhD, University of Rousse, Rousse (Bulgaria)
- Prof. Branko Boshkovic, PhD, College of Sports and Health, Belgrade (Serbia)
- Prof. Branimir Kampl PhD, Institute SANO, Zagreb (Croatia)
- Prof. Baki Koleci PhD, University Hadzi Zeka, Peya (Kosovo)
- Prof. Branislav Simonovic PhD, Faculty of Law, Kragujevac (Serbia)
  Prof. Bistra Angelovska, Faculty of Medicine, University “Goce Delcev”, Shtip (Macedonia)
- Prof. Cezar Birzea, PhD, National School for Political and Administrative Studies, Bucharest (Romania)
- Prof. Cvetko Andreevski, Dean, Faculty of Tourism, UKLO, Bitola (Macedonia)
- Prof. Drago Cvijanovic, PhD, Faculty of Hotel Management and Tourism, University of Kragujevac, Vrnjacka Banja (Serbia)
- Prof. Dusan Ristic, PhD Emeritus, College of professional studies in Management and Business Communication, Novi Sad (Serbia)
- Prof. Dimitar Radev, PhD, Rector, University of Telecommunications and Post, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Daniela Todorova PhD, Rector of “Todor Kableshkov” University of Transport, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Dragan Kokovic PhD, University of Novi Sad, Novi Sad (Serbia)
- Prof. Dragan Marinkovic PhD, High health – sanitary school for professional studies, Belgrade (Serbia)
- Prof. Daniela Ivanova Popova PhD, Faculty of Public Health and Sport, SWU Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Dzulijana Tomovska, PhD, Dean, Faculty of Biotechnical sciences, Bitola(Macedonia)
- Prof. Evgenia Penkova-Pantaleeva PhD, UNWE -Sofia (Bulgaria)

- Prof. Fadil Millaku, PhD, Rector, University "Hadzi Zeka", Peja (Kosovo)
- Prof. Fatos Ukaj, University "Hasan Prishtina", Prishtina (Kosovo)
- Prof. Georgi Georgiev PhD, National Military University "Vasil Levski", Veliko Trnovo (Bulgaria)
- Prof. Halit Shabani, PhD, University "Hadzi Zeka", Peja (Kosovo)
- Prof. Halima Sofradzija, PhD, University of Sarajevo, Saraevo (Bosnia and Herzegovina)
- Prof. Haris Halilovic, Faculty of criminology and security, University of Sarajevo, Saraevo (Bosnia and Herzegovina)
- Prof. Helmut Shramke PhD, former Head of the University of Vienna Reform Group (Austria)
- Prof. Hristina Georgieva Yancheva, PhD, Rector, Agricultural University, Plovdiv (Bulgaria)
- Prof. Hristo Beloev PhD, Bulgarian Academy of Science, Rector of the University of Rousse (Bulgaria)
- Prof. Hristina Milcheva, Medical college, Trakia University, Stara Zagora (Bulgaria)
- Prof. Izet Zeqiri, PhD, Academic, SEEU, Tetovo (Macedonia)
- Prof. Ivan Marchevski, PhD, Rector, D.A. Tsenov Academy of Economics, Svishtov (Bulgaria)
- Doc. Igor Stubelj, PhD, PhD, Faculty of Management, Primorska University, Koper (Slovenia)
- Prof. Ivo Zupanovic, PhD, Faculty of Business and Tourism, Budva (Montenegro)
- Prof. Ivan Petkov PhD, Rector, European Polytechnic University, Pernik (Bulgaria)
- Prof. Isa Spahiu PhD, AAB University, Prishtina (Kosovo)
- Prof. Ivana Jelik PhD, University of Podgorica, Faculty of Law, Podgorica (Montenegro)
- Prof. Islam Hasani PhD, Kingston University (Bahrein)
- Prof. Jova Ateljevic PhD, Faculty of Economy, University of Banja Luka, (Bosnia & Herzegovina)
- Prof. Jove Kekenovski PhD, Faculty of Tourism, UKLO , Bitola (Macedonia)
- Prof. Jonko Kunchev PhD, University „Cernorizec Hrabar" - Varna (Bulgaria)
- Prof. Jelena Stojanovic PhD, High medicine school for professional studies "Hipokrat", Bujanovac (Serbia)
- Prof Karl Schopf, PhD, Akademie fur wissenschaftliche forchung und studium, Wien (Austria)
- Prof. Katerina Belichovska, PhD, Faculty of Agricultural Sciences, UKIM, Skopje (Macedonia)
- Prof. Krasimir Petkov, PhD, National Sports Academy "Vassil Levski", Sofia (Bulgaria)
- Prof. Kamal Al-Nakib PhD, College of Business Administration Department, Kingdom University (Bahrain)
- Prof. Kiril Lisichkov, Faculty of Technology and Metallurgy, UKIM, Skopje (Macedonia)
- Prof. Lidija Tozi PhD, Faculty of Pharmacy, Ss. Cyril and Methodius University, Skopje (Macedonia)
- Prof. Laste Spasovski PhD, Vocational and educational centre, Skopje (Macedonia)
- Prof. Larisa Velic, PhD, Faculty of Law, University of Zenica, Zenica (Bosnia and Herzegovina)
- Prof. Lujza Grueva, PhD, Faculty of Medical Sciences, UKIM, Skopje (Macedonia)
- Prof. Lazar Stosic, PhD, Association for development of science, engineering and education, Vranje (Serbia)
- Prof. Lisen Bashkurti PhD, Global Vice President of Sun Moon University (Albania)
- Prof. Lence Mircevska PhD, High Medicine School, Bitola, (Macedonia)
- Prof. Ljubomir Kekenovski PhD, Faculty of Economics, UKIM, Skopje (Macedonia)
- Prof. Ljupce Kocovski PhD, Faculty of Biotechnical sciences, Bitola (Macedonia)

- Prof. Marusya Lyubcheva PhD, University "Prof. Asen Zlatarov", Member of the European Parliament, Burgas (Bulgaria)
- Prof. Maria Kavdanska PhD, Faculty of Pedagogy, South-West University Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Maja Lubenova Cholakova PhD, Faculty of Public Health and Sport, SWU Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Mirjana Borota-Popovska, PhD, Centre for Management and Human Resource Development, Institute for Sociological, Political and Juridical Research, Skopje (Macedonia)
- Prof. Mihail Garevski, PhD, Institute of Earthquake Engineering and Engineering Seismology, Skopje (Macedonia)
- Prof. Misho Hristovski PhD, Faculty of Veterinary Medicine, Ss. Cyril and Methodius University, Skopje (Macedonia)
- Prof. Mitko Kotovchevski, PhD, Faculty of Philosophy, UKIM, Skopje (Macedonia)
- Prof. Milan Radosavljevic PhD, Dean, Faculty of strategic and operational management, Union University, Belgrade (Serbia)
- Prof. Marija Topuzovska-Latkovikj, PhD, Centre for Management and Human Resource Development, Institute for Sociological, Political and Juridical Research, Skopje (Macedonia)
- Prof. Marija Knezevic PhD, Academic, Banja Luka, (Bosnia and Herzegovina)
- Prof. Margarita Bogdanova PhD, D.A.Tsenov Academy of Economics, Svishtov (Bulgaria)
- Prof. Mahmut Chelik PhD, Faculty of Philology, University "Goce Delchev", Shtip (Macedonia)
- Prof. Marija Mandaric PhD, Faculty of Hotel Management and Tourism, University of Kragujevac, Vrnjacka Banja (Serbia)
- Prof. Marina Simin PhD, College of professional studies in Management and Business Communication, Sremski Karlovci (Serbia)
- Prof. Miladin Kalinic, College of professional studies in Management and Business Communication, Sremski Karlovci (Serbia)
- Prof. Mitre Stojanovski PhD, Faculty of Biotechnical sciences, Bitola (Macedonia)
- Prof. Miodrag Smelcerovic PhD, High Technological and Artistic Vocational School, Leskovac (Serbia)
- Prof. Nadka Kostadinova, Faculty of Economics, Trakia University, Stara Zagora (Bulgaria)
- Prof. Natalija Kirejenko PhD, Faculty For economic and Business, Institute of Entrepreneurial Activity, Minsk (Belarus)
- Prof. Nenad Taneski PhD, Military Academy "Mihailo Apostolski", Skopje (Macedonia)
- Prof. Nevenka Tatkovic PhD, Juraj Dobrila University of Pula, Pula (Croatia)
- Prof. Nedzad Korajlic PhD, Dean, Faculty of criminal justice and security, University of Sarajevo (Bosnia and Herzegovina)
- Prof. Nikolay Georgiev PhD, "Todor Kableshkov" University of Transport, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Nikolina Ognenska PhD, Faculty of Music, SEU - Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Nishad M. Navaz PhD, Kingdom University (India)
- Prof. Oliver Iliev PhD , Faculty of Communication and IT, FON University, Skopje (Macedonia)
- Prof. Oliver Dimitrijevic PhD, High medicine school for professional studies "Hipokrat", Bujanovac (Serbia)
- Prof. Paul Sergius Koku, PhD, Florida State University, Florida (USA)
- Prof. Primoz Dolenc, PhD, Faculty of Management, Primorska University, Koper (Slovenia)
- Prof. Predrag Trajkovic PhD, JMPNT, Vranje (Serbia)
- Prof. Petar Kolev PhD, "Todor Kableshkov" University of Transport, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Pere Tumbas PhD, Faculty of Economics, University of Novi Sad, Subotica (Serbia)

- Prof. Rade Ratkovic PhD, Faculty of Business and Tourism, Budva (Montenegro)
- Prof. Rositsa Chobanova PhD, University of Telecommunications and Posts, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Rumen Valcovski PhD, Imunolab Sofia (Bulgaria)
- Prof. Rumen Stefanov PhD, Dean, Faculty of public health, Medical University of Plovdiv (Bulgaria)
- Prof. Sasho Korunoski, Rector, UKLO, Bitola (Macedonia)
- Prof. Sashko Plachkov PhD, Faculty of Pedagogy, University Neofit Rilski, Blagoevgrad
- (Bulgaria)
- Prof. Snezhana Lazarevic, PhD, College of Sports and Health, Belgrade (Serbia)
- Prof. Stojan Ivanov Ivanov PhD, Faculty of Public Health and Sport, SWU Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
  Prof. Snezana Stoilova, PhD, High Medicine School, Bitola, (Macedonia)
- Prof. Stojna Ristevska PhD, High Medicine School, Bitola, (Macedonia)
- Prof. Suzana Pavlovic PhD, High health – sanitary school for professional studies, Belgrade (Serbia)
- Prof. Sandra Zivanovic, PhD, Faculty of Hotel Management and Tourism, University of Kragujevac, Vrnjacka Banja (Serbia)
- Prof. Shyqeri Kabashi, College “Biznesi”, Prishtina (Kosovo)
- Prof. Trayan Popkochev PhD, Faculty of Pedagogy, South-West University Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Todor Krystevich, Vice Rector, D.A. Tsenov Academy of Economics, Svishtov (Bulgaria)
- Prof. Todorka Atanasova, Faculty of Economics, Trakia University, Stara Zagora (Bulgaria)
- Doc. Tatyana Sobolieva PhD, State Higher Education Establishment Vadiym Getman Kiyev National Economic University, Kiyev (Ukraine)
- Prof. Tzako Pantaleev PhD, NBUniversity , Sofia (Bulgaria)
- Prof. Violeta Dimova PhD, Faculty of Philology, University “Goce Delchev”, Shtip (Macedonia)
- Prof. Volodymyr Denysyuk, PhD, Dobrov Center for Scientific and Technologogical Potential and History studies at the National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine)
- Prof. Valentina Staneva PhD, “Todor Kableshkov” University of Transport, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Vasil Zecev PhD, College of tourism, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Venus Del Rosario PhD, Arab Open University (Philippines)
- Prof. Yuri Doroshenko PhD, Dean, Faculty of Economics and Management, Belgorod (Russian Federation)
- Prof. Zlatko Pejkov, PhD, Faculty of Agricultural Sciences, UKIM, Skopje (Macedonia)
- Prof. Zivota Radosavljevik PhD, Dean, Faculty FORCUP, Union University, Belgrade (Serbia)
- Prof. Zorka Jugovic PhD, High health – sanitary school for professional studies, Belgrade (Serbia)

REVIEW PROCEDURE AND REVIEW BOARD

Each paper is reviewed by the editor and, if it is judged suitable for this publication, it is then sent to two referees for double blind peer review.

The editorial review board is consisted of 45 members, full professors in the fields 1) Natural and mathematical sciences, 2) Technical and technological sciences, 3) Medical sciences and Health, 4) Biotechnical sciences, 5) Social sciences, and 6) Humanities from all the Balkan countries and the region.

CONTENTS

APPROACHES IN GOVERNING THE EDUCATIONAL PROCESSES IN SCHOOLS 311
Venelin Terziev 311
Dragomira Bankova 311
Ivelina Dacheva 311
GAMIFICATION AND BLENDED LEARNING IN VOCATIONAL TRAINING AND COACHING IN SHORT COURSES 317
Renata Petrevska Nechkoska 317
Mimoza Bogdanovska Jovanovska 317
THE TEACHING OF ENGLISH IN ITS INTERNATIONAL SETTING WITH SPECIAL REFERENCE TO GLOBAL FACTORS 323
Slobodanka Đolić 323
INCLUSION OF MIGRANT CHILDREN IN THE EDUCATIONAL SYSTEM REPUBLIC OF SERBIA 329
Jovan Bazić 329
Elena Maksimović 329
BASIS OF CONSTRUCTIONAL-TECHNICAL ACTIVITY IN PRESCHOOL AGE AND CONDITIONS FOR ITS DEVELOPMENT 335
Gergana Bozhurska 335
REFLEXIVE PRACTICE A PREDISPOSITION FOR TEACHER'S PROFESSIONAL AUTONOMY 341
Svetlana Pandiloska Grncaroska 341
Fadbi Osmani 341
SPECIAL PEDAGOGY AND ITS DEVELOPMENT IN SERBIA 345
Radomir Arsić 345
Ljubica Isaković 345
TYPES OF VIOLENT BEHAVIORS IN SCHOOLS AND PREVENTION MEASURES OF SCHOOL VIOLENCE 353
Daniela Koceva 353
Snezana Mirascieva 353
Emilija Petrova Gorgeva 353
Irena Kitanova 353
PREVENTIVE INVESTIGATION OF THE IMPACT OF THE FAMILY ON STUDENT AGGRESSION IN THE PROCESS OF COGNITIVE DISMODERATE INTERCOURSE 359
Vesela Ivanova Bozhkova 359
FACTORS RELATED TO TEACHER'S STRESS OF PRE-UNIVERSITY EDUCATION 367
Remzi Bujari 367
CONTEMPORARY DEFINITION FOR CREATIVITY 373
Elka Valcheva 373
CHALLENGES AND IMPROVEMENT OF THE RIGHTS OF THE STUDENTS WITH DISABILITIES IN THE EDUCATIONAL PROCESS 381
Jovan Ananiev 381
Jadranka Denkova 381
THE INTELLECTUAL EDUCATION OF CHILDREN IN BULGARIA IN THE SECOND HALF OF THE TWENTIETH CENTURY 387
Penka Tsoneva 387
EDUCATIONAL ASPECTS OF THE ACTIVITIES OF CHILDREN'S ORGANIZATIONS IN BULGARIA (1944-1947) 393
Petya Ivanova 393

PEDAGOGICAL REALITY THROUGH INNOVATIONS 399
Gjorgina Kjimova 399
PEDAGOGICAL VIEWS - MANAGEMENT OF CLASS, COMPETENT APPROACH 405
Nicola Vakirlov 405
Maria Becheva 405
Nina Belcheva 405
THEORETICAL UNDERPINNING OF THE PROBLEMS RELATED TO PEDAGOGICAL EXCELLENCE AND PEDAGOGICAL CREATIVITY IN THE INITIAL STAGE OF SCHOOL EDUCATION 411
Venelin Terziev 411
Dragomira Bankova 411
Ivelina Dacheva 411
QUALIFICATION AS A PREREQUISITE FOR INNOVATION IN TRAINING 419
Vance Boykov 419
Marieta Goceva 419
WORK EXPERIENCE-BASED career EDUCATION 425
Dimitar Iskrev 425
IMPROVING COMMUNICATION IN A MULTIETHNIC CLASSROOM THROUGH OUT-OF-SCHOOL ACTIVITIES WITH ETHNICALLY MIXED GROUPS OF ENGLISH LANGUAGE STUDENTS 431
Marija Dulevska 431
MOTIVATION IN THE EDUCATION PROCESS 435
Binnaz Asanova 435
Petranka Gagova 435
NECESSITY OF CHILDREN'S LEARNING THE "SOFT SKILLS" AGAINST THEIR PROVOCATIVE BEHAVIOR 439
Maria Stoyanova Dishkova 439
INTERACTIVE TEACHING AND LEARNING IN THE EDUCATIONAL TRAINING COURSE FOR PEDAGOGICS STUDENTS 445
Lyuben Vitanov 445
METHODOLOGICAL MODEL FOR TRAINING STUDENTS IN PEDAGOGY ON THE USE OF ELECTRONIC RESOURCES IN TECHNOLOGY EDUCATION AT PRIMARY SCHOOL 453
Nikolay Tsanev 453
OPPORTUNITIES FOR OPTIMIZING THE EDUCATION OF STUDENTS WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS THROUGH THE USE OF E-LEARNING RESOURCES 459
Blagovesna Yovkova 459
Stoyan Saev 459
USING ELECTRONIC TEXTBOOKS IN PRIMARY EDUCATION: STUDENTS-PROSPECTIVE PRIMARY TEACHERS' VIEWS 467
Lyubka Aleksieva 467
E-LEARNING IN HEALTHCARE WITHIN HIGHER EDUCATION 475
Ivanichka Serbezova 475
Tsveta Hristova 475
Yoana Lukanova 475
TYPES OF ELECTRONIC RESOURCES IN ELECTRONIC TEXTBOOK OF FIRST GRADE MATHEMATICS 483
Gabriela Kirova 483
ELECTRONIC RESOURCES IN TEACHING THIRD GRADE PUPILS MATHEMATICS 491
Gergana Hristova 491

GAMIFICATION IN MATH EDUCATION FOR GRADES 5-7 497
Magdalena Tsoneva 497
Todor Yankov 497
INFLUENCE OF ICT ON TEACHING MATHEMATICS TO FOURTH AND FIFTH GRADERS 503
Arbresha Zenki-Dalipi 503
THE EFFECTS OF YOUTUBE IN ESP CLASSES 511
Edita Bekteshi 511
STUDY TOUR IN THE PROCESS OF ACTIVE LEARNING 517
Rositsa Borisova 517
TOURISM AND STUDENT EXCURSIONS AS A PART OF THE EDUCATIONAL SYSTEM 523
Vladimir Kitanov 523
Irena Kitanova 523
Cvetanka Ristova 523
Tanja Angelkova Petkova 523
MEDIA LITERACY TRAINING PROGRAM 529
Danail Danov 529
MODERN AND PRODUCTIVE STRATEGIES ENGLISH TEACHERS CAN USE TO MAKE READING MORE ENJOYABLE FOR THE STUDENTS WHO DISLIKE READING 535
Marija Bojadjievska 535
IMPACT OF COLLAGE MAKING UPON THE DEVELOPMENT OF CREATIVE SKILLS OF CHILDREN AT THE AGE OF 7-8 541
Gergana Mihaylova 541
THE ROLE OF CONTEMPORARY MEDIA IN THE TEACHING OF THE ART 547
Vojislav Ilić 547
Tamara Stojanović-Đorđević 547
Andrijana Šikl-Erski 547
CONCEPTUAL ANALYSIS OF THE GEOGRAPHY TRAINING OF THE COUNTRIES IN THE BULGARIAN SCHOOL 555
Stella Dermendzhieva 555
Tamara Draganova 555
INFLUENCE OF ANTHROPOMETRIC INDICES ON THE PHYSICAL PERFORMANCE ON 12-14 YEAR OLDS 563
Iliya Kanelov 563
Liliana Goceva 563
Bojidar Nikolov 563
COMPARATIVE ANALYSIS OF THE LEVEL OF STUDENTS` ACADEMIC MOTIVATION TO SOFIA UNIVERSITY „ST. KLIMENT OHRIDSKI” AND NATIONAL ACADEMIA OF SPORT „VASIL LEVSKI” 571
Georgi Ignatov 571
Iliana Petkova 571
PEDAGOGICAL VIEWPOINTS OF JEAN-JACQUES ROUSSEAU 579
Bashkim Rakaj 579
INFORMAL EDUCATION - FROM INDIVIDUAL TO DEVELOPMENT OF THE WHOLE COMMUNITY 585
Vera Veljanovska 585
Marina Dueva 585
Lena Smilevska 585

TYPES OF VIOLENT BEHAVIORS IN SCHOOLS AND PREVENTION MEASURES OF SCHOOL VIOLENCE

Daniela Koceva
Faculty of Educational Sciences, University "Goce Delcev" Stip, N. Macedonia,
daniela.jakimova@ugd.edu.mk
Snezana Mirascieva
Faculty of Educational Sciences, University "Goce Delcev" Stip, N. Macedonia,
snezana.mirascieva@ugd.edu.mk
Emilija Petrova Gorgeva
Faculty of Educational Sciences, University "Goce Delcev" Stip, N. Macedonia,
emilija.petrova@ugd.edu.mk
Irena Kitanova
Faculty of Educational Sciences, University "Goce Delcev" Stip, N. Macedonia,
irena.kitanova@ugd.edu.mk

Abstract: Unfortunately, the society in which we live today is still characterized as a transitional and partisan society in which the value system has long been lost. The crisis of values in society in a more radical form can also be seen in the violence, or intolerance and discrimination that is present among students. The rapid technological development and globalization in general, as well as the socio-political changes of the last decades, have been influencing the dynamics of social life and the changing value system. Studies confirm the presence of different types of violence in the school environment. The safety and sense of safety of children at school are the basis for their development and maximum educational attainment. On the other hand, violence against children is one of the most serious problems that endanger basic rights, their development, health and well-being that can endanger children's lives.

In the school environment where the educational process is carried out, conflict situations are part of everyday life. Disrupted communication is a common cause that leads to a conflict situation in the classroom both in the student-student relationship and in the student-teacher relationship. The subject can be the content of educational or educational messages, as well as the emotional dimension of the relationship. The origin can be from the school itself and outside it. The numerous measures taken against school violence should be grouped according to the target groups they are targeting.

It is a fact that students are constantly witnessing behaviors that contain elements of violence in the family, through the media, and in the school, and that they adopt these patterns as patterns of behavior.

What worries and is a big problem are the undiscovered forms that students never show and which are more subtle than the physical or verbal form of violence. There are a significant number of cases that are not detected or recognized by students as a form of violence.

For this reason, there is a need for systematic work to address this problem, which involves early identification and prevention of emergent forms of violent behavior among students, working with parents and teaching staff.

The subject of this paper will be the analysis of the types of violence in the schools and the proposed measures for their prevention.

Keywords: violence, school, coexistence, positive climate, cultural context.

ОБЛИЦИ НА НАСИЛНО ОДНЕСУВАЊЕ ВО УЧИЛИШТАТА И МЕРКИ ЗА ПРЕВЕНЦИЈА НА УЧИЛИШНОТО НАСИЛСТВО

Даниела Коцева
Универзитет "Гоце Делчев" Штип, Факултет за образовни науки, daniela.jakimova@ugd.edu.mk
Снежана Мирасчиева
Универзитет "Гоце Делчев" Штип, Факултет за образовни науки, snezana.mirascieva@ugd.edu.mk
Емилија Петрова Ѓорѓева
Универзитет "Гоце Делчев" Штип, Факултет за образовни науки, emilija.gorgeva@ugd.edu.mk
Ирена Китанова
Универзитет "Гоце Делчев" Штип, Факултет за образовни науки, irena.kitanova@ugd.edu.mk

Резиме: Општеството во кое денес живееме за жал, се уште се карактеризира како транзициско и партизирано општество во кое системот на вредности е одамна изгубен. Кризата на вредностите во општеството во порадикална форма може да се воочи и во насилството, или нетолеранција и дискриминација кои се присутни меѓу учениците. Брзиот технолошки развој и глобализацијата воопшто, како и општествено-политичките промени во последните децении влијаат на динамиката на општественото живеење, но и на промена на системот на вредности. Истражувањата потврдуваат присуство на различни видови на насилство во училишната средина. Безбедноста и чувството на сигурност на децата во училиште се основа за нивниот развој и максимални образовни постигнувања. Наспроти тоа, насилството врз децата е еден од најсериозните проблеми кои го загрозуваат основните права, нивниот развој, здравјето и добросостојбата кое може да го доведе во прашање детскиот живот.

Во училишната средина каде што се изведува воспитно – образовниот процес конфликтните ситуации се дел од секојдневниот живот. Нарушената комуникација е честа причина која доведува до конфликтна ситуација во училницата како на релацијата ученик – ученик, така и на релацијата ученик – наставник. Предмет може да биде содржината на воспитните или образовните пораки, како и емоционалната димензија на меѓусебните односи. Потеклото може да биде од самото училиште и надвор од него. Многубројните мерки кои се преземаат против насилството во училиштето треба да се групираат според целните групи на кои се насочени.

Факт е дека учениците непрекинато како во семејството, преку медиумите така и во училиштето се сведоци на однесување кое содржи елементи на насилство и дека тие обрасци ги усвојуваат како модели на однесување.

Она што загрижува и претставува голем проблем се неоткриените облици, кои учениците никогаш не ги покажуваат и кои се посуптилни од физичкиот или вербалниот облик на насилство. Постои значително поголем број на случаи кои не се откриени или не се препознаени од страна на учениците како вид на насилство.

Од таа причина постои потреба од систематска работа на решавање на овој проблем кој подразбира рана идентификација и превенција на појавните облици на насилно однесување меѓу учениците, работа со родителите и наставниот персонал.

Предмет на овој труд ќе биде токму анализата на видовите насилство во училиштата и предлог мерки за превенирање од истите.

Клучни зборови: насилство, училиште, соживот, позитивна клима, културен контекст.

1. ВОВЕД

Постојат многу дефиниции за насилство. Секоја од нив ја дефинира намерата да се нанесе повреда. Дваесет и првиот век е век којшто ќе се памети по масовното уништување и насилство што се случи во досега невиден размер во споредба со кога било во историјата на човештвото. Иако денес интензивно се зборува за една тенденција за се поголема и подлабока хуманизација на односите меѓу луѓето, за пацифизмот како идеологија на отфрлање на војната и воопшто на сите облици на насилството, реалноста е друга и сосема спротивна. Од една страна се зборува за демократија и хумани односи, а од друга доминира силата како средство за контролирање на комуникациите и односите. Насилството е вид на социјално дејствување (физичко или вербално) насочено кон повредување, злоупотреба или убивање на некого или за оштетување на нечија сопственост и посед, по пат на примена на физичка, психичка или друг вид на сила. Етиолошки, поимот насилство потекнува од поимот сила, односно примена на нецелесообразна, неупатена сила врз некого за да стори нешто што не се сака или е спротивно на неговата волја.

2. ОБЛИЦИ НА НАСИЛНО ОДНЕСУВАЊЕ ВО УЧИЛИШТАТА

Насилството и стравот од насилство се реални проблеми во нашите училишта, имајќи во предвид колку ученици и наставници секој работен ден го поминуваат во училиштето во еден мошне тесен ограничен простор. Ги посочуваме следните облици на насилство во училиштето:

- .Врсничко насилство (bullying);
- Насилство кон учениците од страна на вработените во училиштето;
- Насилство на учениците кон вработените во училиштето;
- Институцијата училиште како насилник.

Насилството во училиштето има различни облици и не се исцрпува во најчесто испитуваното, насилство меѓу учениците (врсничко насилство).

Врсничко насилство

Насилството во .училишната средина е појава кога еден ученик или група ученици трајно и зачестено е изложен/а на малтретирање од страна на еден или повеќе ученици, кои намерно сакаат физички да ги повредат, понижат или изложат на други психолошки и социјални непријатности.[3]

Посебно значаен облик на врсничко насилство во училиштето е она кое се состои во повторено малтретирање на учениците.Оваа појава се нарекува силеџиство (или уште злоставување , малтретирање) што ќе се користи и како превод на англиските зборови bullying и mobbing. Терминот bullying се користи кога се зборува за врсничко насилство и означува агресија на појакиот над слабиот, при што напаѓачот и нападнатата страна може да биде и поединец и група. Карактеристики на bullying се :

- Однесувањето е постојано, насилникот е истраен и систематичен;
- Однесувањето предизвикува страв кај жртвата ;
- Однесувањето е базирано на нерамнотежа или злоупотреба на моќта ;
- Однесувањето обично се одвива во групен контекст.

Врсничкото насилство може да се појави во различни облици:

→ вербално – нарекување со погрдни имиња, карање, омаловажување, навредување, дофрлување, исмејување и друго;
→ физичко – ударање, туркање, буткање, одземање и уништување на предмети;
→ социјално – оговарање, избегнување, игнорирање, изолирање, ширење на лаги и гласини, одвојување на поединци од другите на основа на различност, неприфаќање по било кој основ;
→ психичко – заканувачки погледи, гримаси, исмејување, несакани допири и коментари, следење, изнудување пари, уцена;
→ сексуално – подразбира несакано допирање, на несакан начин и по несакани места на телото, изнудување сексуални услуги, принуда на сексуален чин, подведување итн.
→ расистичко (racial bullying) – одвојување на поединци на основа на расна, верска, национална припадност, доведување во позиција на нерамноправност и нееднаквост;
→ електронско насилство (cyber bullying) – преку мобилни телефони и интернет

Насилство на вработените кон учениците

Иако постои закон кој ги регулира правилата на однесување на вработените во училиштата, се случува некои вработени со своите постапки и однесување да вршат насилство врз учениците. Освен физичко, најчест вид на насилство над учениците е емотивното, психолошко насилство кое се манифестира преку : нејасно и неаргументирано оценување, исфрлање од час, омаловажување, викање, уценување, давање погрдни имиња, „ловење“ на незнаење, намерно поставување на нејасни прашања, давање слаби оценки од предметот заради недисциплина, присилување на кодошење, етикетирање, игнорирање на некои ученици, вршење притисок на одличните ученици да се вклучат во работата на поголем број секции или да одат на натпревари по повеќе предмети; отворено или прикриено барање на поклон, сексуална злоупотреба и сл.

Насилство на учениците кон вработените

Овој вид насилство најчесто се јавува во повисоките одделенија (на поголема возраст) од основните и средните училишта. Најчесто е вербално, но се забележува и тренд на пораст на физичко насилство кон вработените во училиштето. Овој вид насилство во училиштата е најмалку истражуван и затоа во литературата има најмалку податоци за него.

Институцијата училиште како насилник

Училиштето како институција со некои свои барања или пак со злоупотреба на моќта може да врши насилство над учениците. На пример: лошите услови за работа, преобемни програми и барања, крутост на одделенско - часовниот систем, несоодветна примена на воспитно- дисциплинските мерки, несоодветен начин на работа во училиштата и сл.

3. ПРЕВЕНЦИЈА

Превенцијата е чин, постапка или збир на активности кои се преземаат за да се спречи нешто, активност која ќе се произведе како последица, заштита од нешто.

Превенцијата е проактивен процес со кој се охрабруваат поединците и групите како да се справуваат со животните предизвици, случувања и транзиции, создавајќи и поддржувајќи услови кои ќе промовираат здрави однесувања и животни стилови. Таа претпоставува создавање услови, прилики и искуства со кои се

[3] 1 Popadić,D. (2009). Nasilje u školama, Beograd: Radonić, 26

развиваат здрави и автономни луѓе. Превенцијата е комплексен процес и сеопфатна стратегија втемелена на разбирање на факторите кои доведуваат до проблеми во однесувањето, како и разбирање на можните варијации на тие фактори меѓу поединците, групите, заедниците, етничките групи и групи на различни нивоа на ризик. Основното значење на превенцијата, од гледиштето на заедницата, е да се променат условите на живеење во заедницата, кои може да поттикнуваат развој на индивидуални проблеми.Таквите услови би можело да вклучуваат: недостаток на услови за вработување, недостаток на структурирани активности за млади после училиштето, недостаток на комуникација помеѓу младите и училишните раководства, недостаток на отворена комуникација и вежби во училиште.

Ние под превенција ќе подразбираме збир на мерки насочени кон популацијата деца, млади и возрасни со цел поттикнување на позитивниот развој на децата и младите, јакнење на заштитните фактори како и смалување на факторите на ризик за развој на ризични однесувања и пореметувањата во однесувањето, пред нивното појавување.

Мерки за превенција на училишното насилство

Многубројните мерки кои се преземаат против насилството во училиштето може да се групираат според целните групи на кои се насочени.[4]

Во првата група спаѓаат интервенции насочени кон ученикот во кои спаѓаат: различни облици на помош во учењето, групно, индивидуално и врсничко советување, обука во интерперсоналните вештини, обука во совладувањето стрес, обука во решавањето проблеми, обука во заменување агресија, составување кодекс на права и одговорност, морално воспитување.

Во втората група спаѓаат интервенции насочени на наставниците во кои спаѓаат: обука за справување со агресија, чести контакти надвор од училницата на наставникот и ученикот, поголема интеракција меѓу наставникот и родителите, групна дискусија меѓу управата на училиштето, наставниците и учениците.

Во третата група спаѓаат интервенции насочени на училишната програма во која спаѓаат: курсеви од ликовна и музичка уметност, курсеви за правата на учениците, центри за учење, различни видови образование надвор од редовната настава.

Во четвртата група спаѓаат интервенции насочени кон управата на училиштето, во која спаѓаат: користење обучени преговарачи во конфликтни ситуации, јасно одредување одговорности и авторитет меѓу раководните луѓе во училиштето, основање на комитети за училишна безбедност, координираност меѓу училишната управа и полицијата, прирачник за училишни процедури, правилник за права и одговорности, обука за справување со агресија, демократизирано управување со училиштето, курсеви за човечките односи.

Во петтата група спаѓаат интервенции насочени на физичката училишна средина како што се: намалување на големината на училиштето и одделенијата, зголемен надзор од страна на оспособени лица, брзо реагирање после вандализам, електронска проверка за откривање на оружје, инсталирање табли за графити, училишна зграда во која сите учениците ќе имаат лесен пристап кон сите простории за да се олесни комуникацијата помеѓу директорот на училиштето, наставникот и ученикот.

Во интервенциите насочени на родителите спаѓаат: организирање одбор за спречување на отсуствување од настава, обука во вештините на родителство, родителите како предавачи, поголема законска одговорност за родителите за однесувањето на нивните деца, центри за семејно воспитание, договори меѓу учениците и родителите за ненасилство. Во интервенциите насочени кон лицата од обезбедувањето: лицата кои се ангажирани за обезбедување да ги проучуваат законите, посети на семејствата на учениците и составување на училишен прирачник за безбедност.

Во интервенции насочени на заедницата спаѓаат: програми на помагање, образование за спречување вандализам, овозможување на локалната заедница да ги користи просториите во училиштето после часовите, заедничко прославување и општествено корисни акции организирани со училиштето и во училиштето .

Во интервенции насочени на општеството спаѓаат: воспоставување на единствен систем на известување за случаите на насилство и вандализам, создавање државен надзорен одбор против насилство, построги прописи за носење оружје. Кои се програмските цели кои треба да се постигнат кај поединечните целни групи:

1. Наставниците и другиот училишен персонал
   - да станат свесни за проблемот на насилство;
   - да бидат активно вклучени во решавање на тој проблем;

[4] Gašić-Pavišić, S. (2004) .Mere i programi za prevenciju nasilja u školi. Zbornik instituta za pedagoška istraživanja, Beograd: Institut za pedagoška istrazivanja,36,168-187

- да реагираат на агресивното однесување во училишниот двор.

2. Родителите

- да станат свесни за проблемот со насилништво;
- да бидат активно вклучени во решавање на тој проблем.

3. Учениците

- да бидат толерантни и да престанат со насилство кон другите;
- да пружаат помош на жртвите на насилство;
- да се спротивставуваат на насилното однесување.

4. Промени во социјалното опкружување

- атрактивно училишно игралиште и сл.

Како методи на работа во превенирање на училишното насилство најчесто се користат мултидимензионалните пристапи и интерактивните техники на учење. Во пониските одделенија тоа подразбира: раскажување на приказни и играње на улоги (особено во конфликтни ситуации), користењето кукли или театарска претстава, примена на техники на илустрација и набљудување на слики, вербални инструкции и совети како во некои ситуации на насилство да се снајдат. На повозрасните ученици може да им се понудат различни задачи од типот: интервјуирање на возрасните за насилството и решавање на конфликтните ситуации.

Често се користат и дискусии во поголеми или помали групи кои се надополнуваат со видеоснимки од секојдневниот живот, задачи за самостојно истражување на причините и последиците од насилното однесување. Во некои училишта се применуваат и програми на врсничка поддршка. Помала група на ученици се пријавуваат за медијатори и поминуваат соодветна обука надвор од училишните часови. Обуката трае неколку дена и содржи запознавање со конфликти и медијација како и обука. Обуката е преку играње улоги, совладување на вештини потребни за медијација, како што е активното слушање.

Медијаторите добиваат постојана поддршка и контрола од возрасните - наставниците и се состануваат еднаш неделно. Учениците – медијатори се занимаваат со полесни случаи како што се оговарање, закани, навредување и слично, додека екстремните облици на вербално и физичко насилство го препуштаат на возрасните.

По правило, вклучени се два медијатори. Меѓутоа, медијацијата има и свои ограничувања затоа што понекогаш има голема нееднаквост на моќта кај двете страни во конфликтот, а тогаш се случува едната страна во конфликтот да не сака да и се пристапи, или пак има појава на изразено непријателство на врсниците кон учениците кои ја имаат улогата на медијатор.

4. ЗАКЛУЧОК

Факт е дека учениците непрекинато како во семејството, преку медиумите така и во училиштето се сведоци на однесување кое содржи елементи на насилство и дека тие обрасци ги усвојуваат како модели на однесување.

Она што загрижува и претставува голем проблем се неоткриените облици, кои учениците никогаш не ги покажуваат и кои се посуптилни од физичкиот или вербалниот облик на насилство. Постои значително поголем број на случаи кои не се откриени или не се препознаени од страна на учениците како вид на насилство.

Од таа причина постои потреба од систематска работа на решавање на овој проблем кој подразбира рана идентификација и превенција на појавните облици на насилно однесување меѓу учениците, работа со родителите и наставниот персонал. Вработените во училиштата често не се добро информирани или обучени, многу оптоварени се и незадоволни од условите за работа. Оттаму е потребно да се работи и на нивната понатамошна доедукација која ќе се однесува на оспособеност за детекција, интервенција, превенција на различни девијантни, деструктивни појави во основното училиште.

Како најповикани се стручните соработници, кои посебно внимание треба да посветат на едукацијата на младите преку организирани трибини, предавања, советувања на актуелни теми: алкохолизам, пушење, употреба на дрога, насилно однесување и мерки за превенција од истото, љубов, пријателство, сексуално преносливи болести и како да се заштитиме од нив и сл.

Не помала е улогата и одговорноста и на наставникот. Тој е оној кој мора да најде начин како да делува на факторите на ризик, тој мора да пронајде доволно оптимизам кај себе и грижа за учениците. Наставникот треба да се информира и да научи за различните национални, културни и социо-економски услови од

кои потекнуваат учениците и како да се комуницира со дисфункционални семејства. Но, се разбира тоа не е можно без негова постојана едукација, без негов постојан професионален развој.
Училиштето би требало да преземе чекори за да воспостави позитивна училишна клима, да изнајде начини со кои ќе стане продолжение на семејството, односно да обезбеди континуитет помеѓу двете средини.
Од големо значење е родителите навремено и редовно да се информираат за сите планирани активности во училиштето на нивните деца.
Со училишната политика за развивање на позитивна училишна клима за партнерство со родителите, треба да бидат запознати сите родители како и начинот и описот за нивно вклучување.

ЛИТЕРАТУРА

Петрова - Ѓ., Е. (2007). *Современото училиште и моралното воспитание*. Штип: Педагошки факултет;
Сулејманов,З., & Стојановски, Н. (2002). *Социјална патологија*.Скопје: Филозофски факултет;
Bašić,J. (2009).*Teorije prevencije:prevencija poremećaja u ponašanju I rizičnih ponašanja djece I mladih*.Zagreb: Skolska kniga;
Basic,J., Zizak i sar. (1992) *Programski aspekti tretmana djece i omladine s poremecajima u ponašanju*.Zagreb: Socijalna zaštita;
Bašic,J.,Koller-Trbovic, N., & Uzelac ,S.(2004) *Poremećaji u ponašanju I rizićna ponašanja*.ERF,Sveuciliste u Zagrebu;
Fast, J., (2016) *Beyond Bullying: Breaking the Cycle of Shame, Bullying, and Violence*. New York: Oxford University Press
Finley, L., (2014) *School violence*, ABC-CLIO; 2 edition
Gašić-Pavišić, S. (1998) *Nasilje u školi*;vo M. Milosavljević (red.): Nasilje nad decom.Beograd: Fakultet politickih nauka;
Gašić-Pavišić, S. (2004) *Mere i programi za prevenciju nasilja u školi*, Zbornik instituta za pedagoška istraživanja, Beograd: Institut za pedagoška istrazivanja
Kislin, N., (2019) *LOCKDOWN: Talking to Your Kids about School Violence*, USA: Highpoint Life
Mayer, M. J., & Jimerson, S. R., (2019) *School Safety and Violence Prevention:Science, Practice, Policy*, American Psychological Association
Milosavljevic, M.(2004) *Zlostavljanje I zanemarivanje dece*.Socijalno- humanitarno „Sačuvajmo decu".Beograd: Intergraf MM.
Papa, R., (Ed.) (2019*) School Violence in International Contexts* Springer Nature Switzerland, http://doi.org/10.1007/978-3-030-17482-8_1
Popadic,D. (2009), *Nasilje u školama*. Beograd: Radonic;